

Heide

Heide is een aanduiding voor een plantengemeenschap met soorten als struikheide, dopheide en kraaiheide. Dopheide bloeit in het voorjaar en struikheide in de zomer. Domineert dop- of struikheide, dan kleurt de heide paars of rozerood. Door achteruitgang in kwaliteit van de heide kan er vergrassing optreden die kan oplopen tot honderd procent bedekking. In algemene zin zal zo'n terrein dan nog wel als 'heideterrein' worden aangeduid.

In Nederland zijn grofweg drie typen heide te vinden:

- Droge heide met vooral struikheide en daarnaast kruipbrem, bochtige smele en pilzegge. Dit type heide is soortenarm ten opzichte van andere en is aan te treffen op de drogere zandgronden in Oost-Nederland, Drenthe, Brabant, Limburg en op de Veluwe. Droge heide is ontstaan door ontbossing, gevolgd door beweiding met schapen en koeien. Deze dieren lieten op stal mest achter alvorens de heide weer op te gaan. Ook het steken van plaggen voor de potstal en het maaien van heide voor onder andere dakbedekking hebben het ontstaan van heidevelden in de hand gewerkt. Als deze werkzaamheden worden gestaakt zal de heide uiteindelijk overgaan in eikenberkenbos.
- Vochtige heide en (verdroogd) hoogveen met voornamelijk dopheide, vooral voorkomend op vochtige en ook wel humeuze plaatsen. De natte en zure omstandigheden zorgen ervoor dat deze plaatsen relatief voedselarm zijn. De vochtige heide heeft typen die variëren van soortenarm tot soortenrijk. Dat heeft te maken met reliëf, bodemsamenstelling en waterhuishouding. Dopheide werd veel geplagd als stookmateriaal voor kachels en fornuizen en gebruikt als strooisel in potstallen en als bouwmaterial. Ook dit heidetype zal bij achterstallig beheer overgaan in bos. Doordat vochtige heide relatief gezien vruchtbaarder is dan droge is dit heidetype door de ontginningen zeldzaam geworden in Nederland. Een voorbeeld van natte heide is het Dwingelderveld. Natte en dus levende hoogvenen met hier en daar dopheidevelden komen vrijwel alleen voor in hoogveenreservaten of in veentjes. Deze natuurterreinen zijn zeldzaam en voor zover bekend niet in bezit van particulieren.
- Droge duinheide kenmerkt zich doordat het zich spontaan vestigt en dus een min of meer natuurlijke heidevegetatie is. Bovendien komt deze heide, in tegenstelling tot de andere heidetypen, als een eindstadium in de successie voor. Duinheide is ten noorden van Bergen (Waddendistrict) en voornamelijk op de oudere duinen aan te treffen.

Begrazen van heide door schapen

Doelstellingen

- instandhouden voortplantingsgebied voor vogels en diverse soorten insecten en reptielen
- behoud van de cultuurhistorische waarde van het heidelandschap: karrensporen, kleine heidevennetjes, grafheuvels en dergelijke
- behoud van aardkundige waarden, zoals de opbouw van het podzolprofiel, het reliëf en de voedselarmoede van de bodem
- ontwikkeling van bos
- bijdrage aan de recreatieve waarde van het landschap

Winst voor de natuur

Onder de term 'heide' zijn diverse heidetypen te rangschikken die onder heel verschillende bodemomstandigheden voorkomen. In ieder type groeien heel verschillende soorten planten. Vaak komen in heideterreinen overgangen voor van het droge naar het natte type of andersom. In droge heidevelden groeien plantensoorten als gele tormentil, stekelbrem, wilde tijm, liggend walstro, schapengras, pilzegge en kruipend struisgras. Op de bodem onder de struikheide groeien tal van korstmossen, rood bekertjesmos, haarmos en peermos.

Er zijn verschillende soorten natte heide. Er is een type waarin het pijpenstrootje zeer overheersend is en grote pollen heeft met weinig ruimte voor andere planten, zoals trekkrus, klokjesgentiaan, veenmos en bruine snavelbies. Ook is er een type, op meestal leemhoudende grond, met twee soorten orchideeën, blauwe knoop, liggende vleugeltjesbloem, blauwe knoop en tandjesgras. Dit type heide is zeldzaam.

Op de Nederlandse heidevelden komen enkele honderden soorten insecten voor. Slechts een klein gedeelte is echt gebonden aan heide. Een groot deel heeft heide als laatste vluchtplaats doordat de oorspronkelijke leefgebieden zijn verdwenen. Het gaat om soortgroepen als zandloopkevers, sabelsprinkhanen, graafwespen, graafbijen, zandbijen, vliegen, spinnen en vlinders. In ons land komen vier soorten reptielen onder meer voor op heide: zandhagedis, levendbarende hagedis, gladde slang en adder. Daarnaast zijn er ook wel andere reptielen (hazelworm en ringslang) op de heide aan te treffen, maar die horen meer thuis in andere biotopen. Op de heide leven ook amfibieën zoals heikikker, bruine kikker en groene kikker. Deze dieren zijn verbonden met water in poelen en vennen. In ruige grasvegetaties bevinden zich veel soorten muizen die naast hagedissen en amfibieën het voedselaanbod vormen voor reptielen, stootvogels (torenvalk, buizerd) en zoogdieren (wezel, bunzing).

Op de heide broeden kenmerkende vogels, zoals korhoen, nachtzwaluw, boomleeuwerik, duinpieper en roodborsttapuit. Verder zijn er vogelsoorten die in toenemende mate worden teruggedrongen naar de heide: veldleeuwerik, graspieper en duinpieper. Ook vogels als torenvalk, kneu en grauwe klauwier kunnen broeden op heideterreinen als er maar bomen of struiken voorkomen.

Meest geschikte lokaties

- in de buurt van andere heidevelden: planten- en diersoorten zullen het terrein eerder bevolken dan in een geïsoleerde situatie;
- goed afgeschermd van vervuilende en verstorende invloeden, zoals overmatige betreding, bemesting, ontwatering en gebruik van chemische middelen;
- voldoende aan de basiseisen voor een heideveld: voedselarme zandbodem met garantie op continuïteit in beheer voor tientallen jaren; zonder de juiste bodemomstandigheden en zicht op vele jaren gericht beheer is het niet zinvol een heideveld aan te leggen, dan wel te beheren.

Natuurgerichte aanleg of herstel van een heideveld

Met natuurgerichte aanleg of herstel van een heideveld levert u een bijdrage aan het instandhouden van een kenmerkende vorm van landbouwkundig beheer van arme zandgronden.

Daarmee bevordert u ook de aanwezigheid van planten- en diersoorten die vooral aan zulke gebieden zijn gebonden, zoals wolvenlei en zandhagedis.

Het creëren of herstellen van een heideterrein is een kwestie van lange adem. Heide of heideachtige vegetaties groeien bij gratie van voedselarmoede. Een voormalig weiland of akker is bewerkt door te ploegen, bemesten en door het verbouwen van gewassen. Daardoor is de bovenlaag voedselrijk en is het kenmerkende podzolprofiel verdwenen. Put daarom eerst via beheersmaatregelen (maaïen en afvoeren of afplaggen) en via (natuurlijke) uitspoeling de grond uit. Naarmate de verschraling vordert worden de omstandigheden gunstiger voor heideplanten. Voor alle nieuw te ontwikkelen heideterreinen is het belangrijkste uitgangspunt dat de ondergrond van oorsprong voedselarm is geweest.

• Verwijder opslag

Op verwaarloosde terreinen staan vaak veel bomen en struiken. Verwijder deze om heide weer een kans te geven. Laat een enkele boom of struik staan die vogels zoals boompieper een plek te bieden. De opslag kunnen we verdelen in verschillende groepen.

1. bos of boom > 20 jaar
2. oud opslag > 10 jaar
3. middelbaar opslag > 3-10 jaar
4. jong opslag 0-3 jaar

Voor het verwijderen van bomen ouder dan 20 jaar is het nodig ontheffing aan te vragen bij de daarvoor bevoegde instantie. Meestal zult u de te verwijderen oppervlakte ergens anders moeten inplanten. Dat geldt ook voor 2, 3, en 4 indien er een kroonbedekking is van meer dan 60%. Kunt u een goed beheersplan overleggen, dan krijgt u bij heideterreinen meestal ontheffing voor de herplantplicht. Het beheersbaar houden van de opslag in groep 4 kan problemen oproepen. Groeit er prunus, dan kunt u overgaan tot om de drie jaar kappen, met het doel de zaadvoorraad uit te putten. Aanvullende beheersmaatregelen als plaggen of beweiden zijn noodzakelijk. Bij massale opslag van dennen en berken in een struikheidevegetatie kunt u overgaan tot zomerbeweiding. Dit is ook het geval als u het opnieuw uitlopen van het gekapte opslag niet tegen wilt of kunt gaan door het gebruik van glyfosaat. Opslag uit stobben kunt u voorkomen door deze af te dekken met plaggen.

• Verwijder de bouwvoor

Is de bodem erg verrijkt door meststoffen, verwijder dan de bouwvoor. Dit kan alleen als deze niet te dik is en u daarvoor vergunning kunt krijgen van de provincie. Bovendien is het een grote en dure ingreep die zonder vergoeding niet haalbaar is.

• Ploeg de bovenlaag diep onder

Is de verrijkte bovenlaag te dik om te verwijderen en af te voeren, overweeg dan om deze onder te ploegen. Dit kan alleen als u daarmee een voedselarme onderlaag aan de oppervlakte kan laten komen. Let wel op: probeer aanwezige aardkundige waarden zoveel mogelijk te sparen. Bent u daar niet zeker van, raadpleeg dan een deskundige.

• Verschraal de bodem enkele jaren

Is de bodem door bemesting voedselrijk geworden, teel en oogst dan een gewas gedurende een aantal jaren, bijvoorbeeld maïs of gras. Zonder bemesting raakt de grond sneller uitgeput dan bij begrazing, op voorwaarde dat u het grondprofiel met rust laat. Zaait u gras in, gebruik dan een mengsel dat past bij het type vee en de grondsoort.

• Laat heide ontwikkelen

- Spontaan, door niets doen.

Dit is een zeer langzaam proces. Vooral de afstand tussen zaadbron en nieuw heideterrein speelt een grote rol. Het leuke is wel dat ook allerlei eenjarige akkeronkruiden weer een kans

krijgen. In landbouwgebieden duiken op armere gronden onder andere het eerst akkerdistel en zuring op en op de rijkere gronden brandnetel en ridderzuring.

- Zaaïen door gebruik van vers maaisel

Deze methode heeft de voorkeur. Heeft u een arme bovenlaag kunnen creëren, versnel dan voor resultaat op korte termijn de kieming van heide door heidemaaisel over de grond te verspreiden. Verwijder het maaisel nadat het zaad eruit is gevallen. Dat zal ongeveer na tien dagen het geval zijn. Gebruik maaisel uit de omgeving en zorg dat het maaitijdstip gunstig ligt ten opzichte van de ontwikkeling van de zaden. Het beste is (berm)hooi of heidemaaisel te gebruiken uit (de nabijheid van) natuurgebieden.

- Inzaaien van zaadmengsels

Veel mengsels bevatten uitheemse zaden, veel zaad komt uit Canada en Frankrijk. Zaaït u dit, dan zal vaak floravervalsing optreden. Gebruik van dit zaad buiten de bebouwde kom is daarom af te raden. Er is inheems zaad te koop, maar dat is door de schaarsheid relatief duur. Inheems is niet hetzelfde als streekeigen. Drentse struikheide is genetisch anders dan Brabantse. Probeer zelf zaad te winnen door maaisel uit de buurt te dorsen wanneer het aanbrenge van vers maaisel niet mogelijk is. Neem contact op met een lokale beheerder.

Arbeid en financiering

De natuurgerichte maatregelen voor het aanleggen van een heideveld vragen, afhankelijk van de soort maatregel en de oppervlakte, relatief veel arbeid. Wellicht is een vergoeding mogelijk via bestaande provinciale regelingen voor aanleg van landschapselementen. Informeer hiernaar bij uw adviseur.

Natuurgericht beheer van heideveld en heideachtige milieus

Natuurgericht beheer van een heideveld en heideachtige milieus houdt in dat u het proces van verschraling op gang houdt. Dat kunt u doen door op het juiste moment te begrazen, te branden of af te plaggen. Daarmee bevordert u de aanwezigheid van allerlei planten, vogels, insecten, amfibieën en reptielen.

• Maai met de juiste apparatuur

Maaien is een ideale maatregel in niet al te grote terreinen of op plaatsen waar het maaisel een goede kwaliteit heeft om te hooien. Gebruik een (dubbele) messenbalk in kleine en/ of kwetsbare terreinen. Pas op voor spoorvorming. Cyclomaaiers zijn geschikt in droge en grote terreinen. Gebruik geen machines die het maaisel versnipperen. Dit werkt verrijkend en dus negatief op het beheer. Verwijder bij het opharken bovendien de losse strooisellaag. Dit kan zowel met de hand als mechanisch. Onbruikbaar maaisel kunt u als strooisel verspreiden in de bosrand, in een broeihoop verwerken of als mulchlaag gebruiken. Dan kunnen insecten en amfibieën er gebruik van maken. Zorg dat maaisel niet te lang in het heideterrein zelf blijft liggen: amfibieën en reptielen kruipen er ongetwijfeld in en onder.

• Verschraal door regelmatig maaien

Wilt u de bodem verschrallen, houd het maaien dan een aantal jaren vol. Bij maaien in de zomer is het zinvol rekening te houden met mierenhopen die zich boven de strooisellaag bevinden. Dat kan door er ruim omheen te maaien. 's Zomers maaien heeft in natte terreinen het voordeel dat de bodem minder verdicht. Houd rekening met het broedseizoen van vogels dat ongeveer loopt van 15 maart tot 15 juli. Het beste tijdstip voor maaien is de periode oktober - november. Na een paar jaar maaien en afvoeren ontstaat in natte typen heide vaak een gemengde dopheide-pijpenstrootjevegetatie en in het droge type een struikheide-pijpenstrootjevegetatie. Maai jaarlijks in terreinen met veel gras. Na de ontwikkeling van dop- en struikheide kunt u de maai frequentie terugbrengen. Groeit er vooral dopheide en struikheide en maar weinig gras, maai dan eens in de vijf tot tien jaar. Breng in monotone velden struikheide of dopheide variatie aan in hoogte en structuur door eenmalig zeer kleinschalig en verspreid over een aantal jaren te maaien.

• Voer het maaisel af

Voor een optimale ontwikkeling van de gewenste heidevegetatie is het zinvol zoveel mogelijk voedingsstoffen af te voeren. Bij pijpenstrootje zit het grootste deel van de voedingsstoffen in de groene delen. Maai zo'n vegetatie aan het eind van het groeiseizoen (najaar) en voer het maaisel af. Bovendien zijn dan de zaden van de andere heideplanten gerijpt. Deze kunnen zich bij het harken en afvoeren verspreiden. Werk zo mogelijk bij warm weer, dan hebben de amfibieën en reptielen meer kans weg te vluchten. Afvoeren van maaisel is niet alleen zinvol om te verschrallen, maar kan ook nuttig zijn om de ontwikkeling van heide te bevorderen. Heidezaden kiemen niet onder grasstrooisel en slechts in geringe mate in heidestrooisel. Graszaden kiemen goed onder beide strooisellagen als de omstandigheden gunstig zijn. Maaien, harken en afvoeren bevordert de kieming van heidezaden, zeker als de minerale bodem aan de oppervlakte ligt.

• Choppeer zonodig

Chopperen is een maatregel tussen maaien en plaggen in. Daarmee maait u het gewas en voert u een deel van de strooisellaag af. Pas deze maatregel alleen toe als de strooisellaag dunner is dan twee centimeter.

• Veeg het gewas indien nodig

Door te vegen met een veegmachine voert u de losse strooisellaag tussen de planten af. Pas deze maatregel toe bij jongere planten en bij een geringe bedekkingsgraad. Voordeel is dat de planten intact blijven en de humusopbouw toch wordt verstoord. Nadeel is dat dieren die in de borstel komen van het terrein worden afgevoerd.

• Begraas extensief met het juiste soort vee

Begrazing kan een bijdrage leveren aan het beheer van de heide. Daarbij kan begrazing meer

variatie brengen op grote afgeplagde stukken of monotone heide. De doelstelling, het type heide met de daarbij behorende waarden en de grootte van het perceel bepalen of begrazing gewenst is. In het algemeen is beweiding mogelijk als het terrein deel uitmaakt van een grotere beheerseenheid waardoor er een omweidingssysteem mogelijk is.

Begrazing heeft gedurende een langere periode effect op het bestrijden van opslag doordat u daarmee structureel de hoeveelheid gewas vermindert. Ook de concurrentiekracht en kieming van het zaad van boomvormers wordt beperkt. Begrazing met de juiste soort en het juiste aantal stuks vee levert meer variatie in structuur in de heide op dan grootschalig maaien en plaggen. Begrazing kan plaatsvinden op heiden waar grassen domineren en op struikheide met weinig of geen grassen. Vee eet alleen in uitzonderlijke gevallen dopheide. Wel vreet het de aanwezige opslag van deze heideplant aan.

Er zijn verschillende manieren van begrazen mogelijk:

- jaarrondbegrazing door runderen (1 rund per 5-10 hectare) of schapen (1 schaap per 3-5 hectare);
- periodieke begrazing met een iets hogere begrazingsdruk dan bij jaarrond begrazing;
- schapen ingerasterd of geleid door een herder op terreinen groter dan 500 hectare (1 schaap/hectare).

Schapen eten bij voorkeur grasplanten tussen de struikheide en jonge loten van de opslag. Het dieet dient echter voor minimaal 50% uit grassen te bestaan. Runderen zijn voornamelijk geschikt voor sterk vergraste heideterreinen. Ze eten voor de voet weg en selecteren geen jonge loten van struikheide of individuele grasplanten zoals schapen. Paarden zijn geschikt voor jaarrondbegrazing op bochtige smele-terreinen indien deze groot genoeg zijn. IJslandse paarden en fjordenpaarden stellen weinig eisen aan de voedselkwaliteit. Geiten, en speciaal landgeiten zijn zeer geschikt om braam- of en berkenopslag te verwijderen. Gebruik geharde rassen en voer ze niet bij.

Pijpenstrootje is alleen te beweiden van mei tot september. Bochtige smele- en struikheide-vegetaties ook tijdens de winter. Beide soorten vegetatie zorgen voor een goede aanvulling op het gangbare dieet van vee. Door plaatsing van likstenen en drinkplaatsen kunt u de begrazingsdruk binnen het terrein manipuleren. Oude heide kan minder goed tegen vraat dan jonge. Bij een vraat van minder dan 40% van de totale productie blijft de struikheide vitaal. Voor pijpenstrootje wordt dat op 80% geschat. Een hoge begrazingsdruk kan achteruitgang van de vegetatie veroorzaken en voor open plekken zorgen, waarna vergrassing kan optreden. Bochtige smele is goed bestand tegen begrazing en vormt een dichte zode. In bochtige smele- en pijpenstrootje-vegetaties kiemen op opengetrapte plaatsen verschillende soorten planten kiemen. Bij overbegrazing van heide vestigen zich grassen op opengevallen plaatsen.

• Brand zo min mogelijk

Bij branden verdwijnen slecht weinig voedingsstoffen. De as werkt bemestend waardoor bijvoorbeeld struikopslag een kans krijgt. Wilt u heide beheren door branden, houd dan rekening met een aantal voorwaarden om deze maatregel goed uit te laten pakken en zijn doel niet voorbij te laten schieten. Bovendien heeft u voor branden vaak een vergunning nodig van gemeente of brandweer.

Branden van natte heide is schadelijk voor zowel fauna als flora. Gebleken is dat op venige bodems branden tot onomkeerbare veranderingen kan leiden. Er zijn goede andere maatregelen om dopheide te beheren. Wel kunt u op kleine schaal pijpenstrootje branden als de bodem nat en de vegetatie droog is. Soms wordt dit in het voorjaar op beweidde heidevelden toegepast om te stimuleren dat grote en niet te maaien pollen pijpenstrootje opnieuw uitlopen. Vooral veenmos, blad- en levermossen zullen langdurig schade ondervinden van branden. Alleen droge heidevegetaties worden gebrand. Te veel branden zal de vergrassing bevorderen. Een omlooptijd van 30 jaar is verantwoord.

Branden dient het liefst aan het eind van de winterperiode te geschieden als de bodem nog koud en vochtig en de vegetatie droog en nog weinig ontwikkeld is. De schade aan de bodem is dan minimaal. Branden in de zomer is zeer schadelijk en dient beslist te worden nagelaten. Branden op terreinen met een slecht ontwikkelde strooisellaag is funest voor de insectenfauna.

Branden leidt tot de afvoer van maximaal 50% van de voedingsstoffen die in strooisel en humus aanwezig zijn. Dit is afhankelijk van de manier waarop deze maatregel wordt uitgevoerd. Bij pijpenstrootjevegetaties verdwijnt alleen de strooisellaag. In de winter en voorjaar wordt 75% van de nutriënten uit de in de zomer levende biomassa afgevoerd naar de wortels. Bij bochtige smele zal dit iets minder zijn.

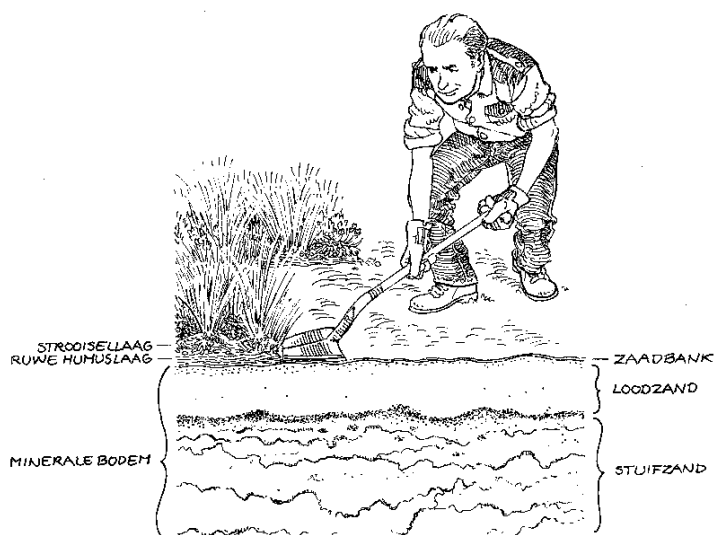
• Plag indien nodig

Plag alleen als andere methoden om te verschralen niet uitvoerbaar zijn of niet tot resultaat leiden. Let op mogelijk aanwezige cultuurhistorische en aardkundige waarden in het gebied. Spaar die zoveel mogelijk. Bij plaggen verwijdert u de bovenste laag humus in zijn geheel en voert u deze af. Van alle beheersmaatregelen leidt dit tot de grootste afvoer van voedingsstoffen.

Plaggen kan handmatig en machinaal gebeuren. Het is een maatregel die, volgens inzichten die nu gelden, het beste eens in de twintig jaar zou kunnen gebeuren. Ervan uitgaande dat u naast het plaggen geen ander beheer pleegt dan het (mechanisch) verwijderen van opslag. Doet u dat wel, bijvoorbeeld weiden, maaien en dergelijke, dan is plaggen minder vaak nodig. Bij een insectenrijk gebied verdient het de aanbeveling om 1/25 gedeelte te plaggen of, in een zeer vergraste situatie, om de vijf jaar 1/5 deel.

Handmatig plaggen is vanwege het zware werk slechts mogelijk op kleine oppervlakten. Het voordeel van handmatig plaggen is dat u jaarlijks kleine stukken kunt behandelen zodat u geen groot schokeffect teweegbrengt in het terrein. Bovendien voegt u door handmatig plaggen meer microreliëf toe. Dat is bij machinaal plaggen moeilijker te realiseren. Bij natte terreinen is handmatig plaggen een groot voordeel vanwege de verminderde spoorvorming. Ook zijn kleine hoeveelheden afgeplagd materiaal makkelijker te verwerken. U kunt de plaggen voor allerlei doeleinden gebruiken: het opzetten van een wal, talud of anderszins. Vaak is echter afvoer van de biomassa gewenst. Gebruik voor dit handwerk speciale plagschoppen die u kunt lenen bij de provinciale stichting Landschapsbeheer. Met het oog op amfibieën is de beste tijd om te plaggen de maanden eind augustus en september. Laat meer afgeplagde stukken ontstaan. Rijd bij het afvoeren van nieuw materiaal in de jaren daarop niet over de reeds geplagde stukken. Zorg ervoor dat bomen langs het te plaggen stuk staan en niet op een "eilandje" komen te staan. Kieming van heideplanten is afhankelijk van de plagdiepte en weersinvloeden. Het zaad zit in de dikke strooisel horizon (A0-horizon), meestal de bovenste 0-5 cm, en in de humeuze laag daaronder op 5-10 cm diepte (A1-horizon). In vochtige heiden vindt een goede hergroei plaats van dopheide indien er wordt geplagd tot de minerale laag en tot in de humuslaag. In droge heide is de regeneratie van heide meestal slecht bij plaggen tot op de minerale laag. Dat komt doordat er weinig heidezaad aanwezig is. Laat iets humus liggen voor kieming van zaad.

Handmatig afplaggen van heide met speciale plagschop

Arbeid en financieringsregelingen

De natuurgerichte maatregelen voor het beheren van een heideveldje vragen, afhankelijk van de soort maatregel en de oppervlakte, relatief veel arbeid. Een vergoeding van de kosten is wellicht mogelijk via milieuregelingen of via een landelijke of provinciale regeling voor natuur- en landschapsbeheer (zie hfst. 5, Financieringsregelingen). Informeer hiernaar bij uw adviseur.